

УДК 37.091.33:811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.101.30>**Л. С. Шевцова**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської і германської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Стаття присвячена актуальним питанням методики навчання української та польської мов студентів-філологів, зокрема йдеться про формування громадянської компетентності у процесі мовленнєвої діяльності.

Мета статті – проаналізувати можливості формування громадянської компетентності у процесі розвитку мовлення майбутніх учителів-словесників на заняттях з методики навчання польської та української мов.

Автор досліджує основи мовленнєвої діяльності, рівень мовленнєвої підготовки здобувачів вищої освіти, підґрунтя громадянської компетентності, враховує мотивацію, складність реалізації у мовленні різних стилів. Важливим є рівень умінь та навичок, завдяки яким виражається суспільна та громадянська активність, формується комплекс знань, ознак та досвіду громадянської діяльності, покликаних до життя спрямованістю людини на реалізацію громадянських цінностей та моралі.

У статті проаналізовано основні вміння, необхідні для формування мовленнєвої діяльності: урахування взаємозв'язку між мовним матеріалом і додержанням стилю мовлення, орієнтування в конкретній мовленнєвій ситуації, створення висловлювання на запропоновану тему тощо.

Мовленнєве партнерство, необхідне для формування особистості вчителя української та польської мов, залежить певним чином від комунікативної поведінки. Мовленнєве партнерство також належить до складових мовленнєвого спрямування у навчанні й зумовлене діяльнісним характером спілкування. У статті проаналізовано ефективні методологічні підходи до викладання методичних дисциплін, вказується на необхідності розвитку мовленнєвих умінь та навичок на заняттях з методики навчання української та польської мов завдяки системі вправ та завдань виховного характеру. Наголошується, що формування громадянської компетентності допоможе краще орієнтуватись у суспільних змінах, виявити свою стійку та зрілу позицію, передати в наступному її своїм вихованцям.

Автор підкреслює, що формування громадянської компетентності є необхідною умовою розвитку студента як особистості з активною суспільною позицією. Результати дослідження можуть бути використані для модернізації програм підготовки бакалаврів та магістрів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: методика навчання польської мови, методика навчання української мови, мовленнєва діяльність, громадянська компетентність, розвиток мовлення, мотивація навчання.

Постановка проблеми. У навчальному процесі вищої школи важливого значення надається формуванню багатьох компетентностей, серед яких важливою є громадянська. Вивчення української мови не обмежується засвоєнням знань, формуванням мовленнєвих умінь та навичок. Необхідно також виховати у студентів активну громадянську позицію, здатність до самовираження у житті країни та суспільства.

Рекомендація Європейського парламенту та Ради (ЄС) [9], Закон України «Про освіту» [2] передбачають використання у щоденному житті особистості та в навчальному процесі ключових компетентностей: особистої (соціальної, навчальної), цифрової, наукової (технологія, інженерія, математика), мовної, грамотності, культурної обізнаності та самовираження, підприємницької, громадянської компетентностей та ін. Українському суспільству слід мати покоління активних громадян, які схвалю-

ють громадянські цінності та приймають відповідальні рішення в ситуації вибору долі країни.

Мета цієї статті – проаналізувати можливості формування громадянської компетентності у процесі розвитку мовлення майбутніх учителів-словесників на заняттях з методики навчання польської та української мов.

Проблемі формування громадянської компетентності присвятили праці українські науковці Р. Арцишевський, П. Вербицька, О. Кучер, Т. Ладиченко, А. Нікітін, В. Оржеховський, О. Пометун [7], Т. Ремех, С. Рябов, Т. Смагіна, К. Чорна та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про освіту», міжнародні та вітчизняні освітні стандарти піднімають питання формування громадянської компетентності, уточнюють поняття її структури, дають визначення ефективних форм її формування у студентів.

У сучасній педагогічній літературі під громадянською компетентністю розуміють здатність особистості ефективно, активно, відповідально реалізовувати свої права та обов'язки з метою кращого розвитку демократичного суспільства.

Громадянську компетентність інколи відносять до психологічних понять та визначають як здатність відстоювати права, інтереси та запити людини-громадянина держави й суспільства. Важливим є рівень умінь та навичок, завдяки яким виражається суспільна та громадянська активність, формується комплекс знань, ознак та досвіду громадянської діяльності, покликаних до життя спрямованістю людини на реалізацію громадянських цінностей та моралі.

Інколи зміст громадянської компетентності розкривається через формування навичок патріотизму, інтернаціоналізму, демократизму, громадянської гідності, моралі, активності, дисципліни, відповідальності, совісті, чесності, принциповості, справедливості, взаємоповаги, працьовитості тощо.

Громадянську компетентність науковці також асоціюють з поняттям громадянської зрілості. Її визначають погляди, діяння людини, яка є гармонійно і різнобічно розвиненою, має гуманістичні погляди на життя. Сформована таким чином людина постійно самовдосконалюється, має високий рівень самосвідомості, знає культуру та історію рідного краю, соціально відповідає за свою країну.

У вітчизняній літературі існують різні погляди на структуру громадянської компетентності. Наприклад, Ю. Підлесна називає такі складові компоненти: ціннісно-ментальний, соціокультурний, фаховий, морально-етичний. О. Пометун структуровано підходить до класифікації, серед складових громадянської компетентності називає різні компоненти: знання (знання, уявлення), діяльнісний (уміння та навички), мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо), технологічно-процесуальний, особистісно-творчий [6, с. 66-67]. Доповнюючи це питання, О. Кучер до складових частин громадянської компетентності відносить рефлексивний компонент [3]. Дещо інакше розглядає класифікацію складових частин громадянської компетентності Т. Ремех, виділяючи мотиваційний складник (здатність виявляти інтерес до аналізу взаємозв'язків, механізмів соціальних інститутів і суспільства, виказувати ініціативу); ціннісний складник (цільові установки соціальної діяльності, здатність брати на себе відповідальність, підтримувати інших, вибудовувати з ними взаємодію); когнітивний складник (громадянськості знання, уявлення про свою соціальну роль, суспільні інститути тощо); операційно-поведінковий складник (готовність і здатність орієнтуватись у ситуації,

прагнення впливати на події, готовність до компетентної участі в суспільному житті, можливість ухвалювати рішення, контролювати свою діяльність, самостійно здобувати освіту) [10, с. 38].

На думку Т. Смагіної, необхідно формувати громадянську компетентність на засадах удосконалення знань і наукових понять про тісний зв'язок громадян і суспільства, громадян і держави, стосунків між людьми; способів діяльності, практичних умінь, моделей поведінки, в яких виявляється громадянська позиція; досвіду самостійного розв'язання проблем приватного й публічного життя людини, в громадянському суспільстві; громадянських цінностей і особистісних смислів студента [12, с. 44].

Усе вказане вище можливо реалізовувати не тільки під час виховних заходів, у позанавчальній діяльності, а й у навчальному процесі, зокрема під час розвитку мовлення, на заняттях з методики навчання української та польської мов. Розвиток мовленнєвих умінь та навичок є тим аспектом навчального процесу, який дає можливість реалізувати формування громадянської компетентності.

Мовлення особистості розглядається в роботах І. Білодіда, В. Ващенко, А. Коваль, Л. Паламар, В. Сухомлинського, Є. Чак та багатьох інших вітчизняних учених. Психологічні основи мовленнєвої діяльності висвітлені Б. Баєвим, Л. Виготським, Г. Костюком, І. Синицею та іншими науковцями. Розвиток мовлення в різні періоди становлення особистості розглядали О. Біляев, М. Вашуленко, В. Мельничайко, М. Стельмахович та інші провідні українські вчені. На сучасному етапі розвитку вітчизняної методики багато уваги приділяється питанням формування мовленнєвих умінь та навичок: праці Н. Бондаренко [1], Н. Голуб, О. Горошкіної, К. Климової, О. Кучерук, Т. Магдич [4], Л. Попової [8], О. Семенов, П. Селігей [11], І. Хом'яка, Г. Шелехової та багатьох інших сучасних методистів. Однак виникає необхідність звернути увагу на деякі особливості мовленнєвої роботи в процесі розвитку мовлення здобувачів вищої освіти. Значна увага приділена процесу формування мовленнєвих умінь та навичок, набагато менше говориться про формування громадянської компетентності у студентів.

Мовленнєва компетентність особистості характеризується передусім тим, що шлях до досягнення комунікативної мети – це практична мовна освіта. Практичне мовленнєве спрямування у навчанні є її основною метою, а також діалектично зумовленим засобом навчання української мови. Це стосується й мовлення здобувачів вищої освіти. Мовленнєва співпраця, так необхідна для виконання завдань навчального процесу, залежить передусім від комунікативної поведінки. Мовленнєве партнерство відносно до складових мовленнєвого спрямування

у навчанні, тому що воно зумовлене діяльнісним характером спілкування.

Останнім часом у наукових працях розглядається визначення й уточнення понять мовленнєвої компетентності. Більшість наковців розглядає мову як систему знаків для передачі змісту, якою користується окремий суб'єкт для формування й оформлення думки, чим і залучається до процесу мовлення [5]. Таким чином, мовленнєва компетентність є дещо ширше поняття, ніж мовна компетентність. У статті виходимо з пояснення мовленнєвої компетентності як індивідуальної організації знань суб'єкта з узагальненням засвоєних ним мовних явищ та перетворенням їх у логічне висловлювання.

Навчальна мовленнєва компетентність студентів починає формуватися ще в школі, далі цей процес продовжується на всіх заняттях, де проводиться навчання українською мовою. Поступово студенти оволодівають певними комунікативними вміннями та навичками, необхідними для здійснення професійної діяльності та формування активної громадянської позиції. До таких умінь формування мовленнєвої компетентності належать: дотримання правил користування мовним матеріалом; урахування зв'язку між мовним матеріалом і стилем мовлення; вибір та заміна слів, словосполучень і речень відповідно до вимог правил граматики, орфографії й пунктуації; орієнтування в конкретній мовленнєвій ситуації; створення висловлювання на визначену тему; добір вагомих фактів, подій, відомостей для розкриття теми та основної думки висловлювання; виклад матеріалу в логічній послідовності; правильне користування мовними засобами для оформлення власного висловлювання; побудова висловлювання в необхідному стилі залежно від ситуації спілкування; дотримання грамотного літературного мовлення; створення на заняттях з методик української та польської мов мовленнєвих ситуацій; редагування й аналіз висловлювання тощо.

Формування мовленнєвої компетентності відбувається поступово, переходячи від різних типів ситуаційного мовлення до абстрактного розуміння. Під час занять з методики навчання української та польської мов студент має можливість відчувати себе педагогом, у мовленні теж відбуваються певні зміни: 1) акцент йде на вольовий фактор мовленнєвої діяльності (студент говорить тому, що його до цього змушують обставини – бути в ролі вчителя); 2) протягом уроку, який він веде, поступово збільшується обсяг монологічного мовлення (монолог у період навчання теорії мови (переказ нового матеріалу), розповідь за сприйманням зворотної діяльності учнів, спостереженням над ними, розповідь матеріалу по пам'яті, за уявленням ситуації мовного уроку); 3) в університеті

мова стає об'єктом глибокого аналізу (раніше здобувачі освіти знали її поверхово, у межах шкільної програми, нею користувались не задумуючись, не осмислюючи її структуру та закономірності, в університеті студенти вивчають структуру і семантику, історію мови, її діалекти тощо). Врахування аспектів такого підходу можливе для умови створення продуктивної атмосфери спільної діяльності майбутнього вчителя-словесника та колег-студентів, які тимчасово перебувають у ролі учнів. Активною стає пізнавальна діяльність майбутніх педагогів, розвиток їхньої творчої самостійності, посилення відповідальності за результати своєї праці, усвідомлення ролі знань як засобу практичного впливу, активізації мовленнєвої діяльності.

Розвиток мовлення на заняттях з методики навчання української та польської мов відбувається за трьома напрямками: словникова робота (лексичний рівень), робота над словосполученням і реченням (синтаксичний рівень), робота над мовленнєвою діяльністю (рівень тексту) [11]. На вказаних рівнях вивчення матеріалу слід застосовувати методи, прийоми, види роботи із залученням критичного мислення, активізувальних форм роботи [13]. На цьому моменті важливим є вибір завдань, спрямованих на формування громадянської компетентності [14]. Опанування лексичного матеріалу без напрямку виховної діяльності втрачає очікуваний результат, що впливає негативно на засвоєння матеріалу, унеможливорює вибір доцільного слова з синонімічного ряду, нівелює значення фразеологізмів тощо (втрачається інтерес потенційних учнів до лексичного матеріалу). На синтаксичному рівні осмислення вживання різних видів словосполучення і речення є можливим саме завдяки виховному спрямуванню вправ, зокрема на формування громадянської компетентності. Робота над мовленнєвою діяльністю кропітка та довготривала, а можливості виховного впливу завдань допомагають її прискорити, активізувати та оптимізувати.

Під час побудови уроків з української та польської мов важливу роль відіграє використання активізувальних форм діяльності учнів. До таких видів роботи відносимо, наприклад, «Ментальну карту», «Карусель», «Ромашку Блума», «Читання й письмо для критичного мислення», «Мозковий штурм» тощо. Вибір текстів громадянського характеру, з аналізом суспільних мотивів діяльності дійових осіб має велике значення. На основному етапі уроку розвитку мовлення рекомендується застосовувати метод «Ментальної карти (інтелект-карти, карти пам'яті, карти розуму, карти знань)», яку можна використати для створення ситуаційних завдань громадянського характеру. Суть її полягає у викладенні інформації у графічному вигляді, використовується часто для мозкового штурму, творчого мислення учнів, вирішення

суспільних проблем, записування ідей, упорядкування інформації. Карта показує смислові, асоціативні, причинно-наслідкові зв'язки між основними поняттями або частинами навчального матеріалу.

Ще одним видом активізувальної роботи може стати «Ромашка Блума» – технологія розвитку критичного мислення та мовлення, система запитань, що ґрунтуються на таксономії Б. Блума, коли освітні цілі поділяються на когнітивні, психомоторні та афективні. Цей метод опирається на роботу з текстом, який може мати виховний громадянський, суспільно важливий характер. Шість пелюсток у ромашки – це шість запитань, які учні повинні правильно самостійно сформулювати, використовуючи наявний словниковий запас. Серед них повинні бути прості, уточнювальні, інтерпретаційні (пояснювальні), творчі, практичні, оцінні запитання. Для такої роботи важливо дібрати завдання на розвиток громадянської компетентності (наприклад, розкажіть про історію нашої держави, поміркуйте, чи потрібно країні мати власний шлях історичного розвитку, що потрібно для кращого життя людей у державі, чи потрібно любити свою країну та ін.). На прикладі програвання таких уроків студенти намагаються навчитися розкривати питання суспільно важливі, проєктують відповіді учнів, наводять переконливі докази. Таким чином відбувається формування громадянської компетентності здобувачів вищої освіти, їхніх власних світоглядних переконань, що стане основою для здійснення виховної діяльності у майбутньому фаховому зростанні.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розвиток мовленнєвих умінь та навичок на заняттях з методики навчання української та польської мов відбувається завдяки системі вправ та завдань виховного характеру. Формування громадянської компетентності допоможе краще орієнтуватись у суспільних змінах, виявити свою стійку та зрілу позицію, передати в наступному її своїм вихованцям. Результати представленого дослідження можуть стати основою для вдосконалення освітнього процесу та підвищення якості мовленнєвої підготовки майбутніх учителів української та польської мов, сприяти формуванню кваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати у науковому просторі.

Список використаної літератури:

- Бондаренко Н. В. Виховання громадянськості старшокласників на уроках української мови. *Дивослово*. 2019. № 3. С. 2–6.
- Закон України «Про освіту», 2017, Відомості Верховної Ради, № 38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів. *дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (з галузей знань)»*. Київ, 2014.
- Кучерук О. А., Магдич Т. П. Громадянська компетентність у навчанні української мови учнів старших класів: *навчально-методичний посібник*. Житомир: Рута, 2022. 148 с.
- Овчарук О. В. Характеристика освіти для демократичного громадянства: європейський контекст. *Постметодика*. 2013. № 3. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>.
- Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / заг. ред. О. В. Овчарук*. Київ: К.І.С., 2004, С. 66–72.
- Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. Вип. 23. Київ, 2005. С. 18–20.
- Попова Л. Класифікація засобів компетентнісно орієнтованого навчання української мови. *Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал*, 2019. № 4. С. 2–5.
- Рекомендація 2006/ 962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_975+#Text
- Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2018. Вип. 2. С. 34–41.
- Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: Києво-Могилян. акад., 2012. 118 с.
- Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства: *дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання»*. Київ, 2007.
- Monnier M., Tschöpe T., Srbeny C. et al. Occupation-specific social competences in vocational education and training (VET): the example of a technology-based assessment. *Empirical Res Voc Ed Train*, 10 (2016). URL: <https://doi.org/10.1186/s40461-016-0036-x> 8. [in English]
- Nickname Z., Royafar A. Critical thinking skills of undergraduate students of educational sciences at Tehran universities. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 2019. Vol. 24, núm. Esp. 6. P. 54–63. URL: <https://www.redalyc.org/journal/279/27962177007/html>. [англійська]

Shevtsova L. Formation of civic competence through speech activity in future language teachers

The article is devoted to topical issues of teaching Ukrainian and Polish languages to philology students, in particular, the formation of civic competence in the process of speech activity.

The purpose of the article is to analyse the possibilities of forming civic competence in the process of developing the speech of future language teachers in classes on teaching Polish and Ukrainian languages.

The author examines the basics of speech activity, the level of speech training of higher education seekers, the foundations of civic competence, taking into account motivation and the complexity of implementing different styles in speech. The level of skills and abilities that express social and civic activity and form a complex of knowledge, characteristics and experience of civic activity, which are brought to life by a person's focus on the implementation of civic values and morals, is important.

The article analyses the basic skills necessary for the formation of speech activity: taking into account the relationship between linguistic material and adherence to speech style, orientation in a specific speech situation, creating a statement on a given topic, etc.

The linguistic partnership necessary for the formation of the personality of a teacher of Ukrainian and Polish languages depends to a certain extent on communicative behaviour. Linguistic partnership also belongs to the components of the linguistic orientation in teaching and is determined by the active nature of communication. The article analyses effective methodological approaches to teaching methodological disciplines and points to the need to develop speech skills and abilities in classes on the methodology of teaching Ukrainian and Polish through a system of exercises and tasks of an educational nature. It is emphasised that the formation of civic competence will help to better navigate social changes, identify one's stable and mature position, and subsequently pass it on to one's students.

The author emphasises that the formation of civic competence is a necessary condition for the development of a student as a personality with an active social position. The results of the study can be used to modernise bachelor's and master's degree programmes in higher education institutions.

Key words: *Polish language teaching methodology, Ukrainian language teaching methodology, speech activity, civic competence, speech development, learning motivation.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025